

HAL
open science

Eski Düzen ve çağdaşlık arasındaki Osmanlı Belediye Reformları: Yeni bir yorumsal örneğe doğru

Nora Lafi

► **To cite this version:**

Nora Lafi. Eski Düzen ve çağdaşlık arasındaki Osmanlı Belediye Reformları: Yeni bir yorumsal örneğe doğru. 1. uluslararası emirönü sempozyumu, 2007, Istanbul, Turkey. p.340-347. halshs-00147639

HAL Id: halshs-00147639

<https://shs.hal.science/halshs-00147639>

Submitted on 22 May 2007

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Dr. Nora LAFİ

Modern Doğu Merkezi (ZMO), Berlin 1

Cezayir asıllı Fransız araştırmacı Osmanlı hinterlandında Belediyecilik üzerine araştırmalarıyla tanınmakta olup, halen çalışmalarını Almanya'da sürdürmektedir. I. Uluslararası Eminönü Sempozyumu'nda "Osmanlı Belediyecilik Anlayışı" adlı tebliğini sundu.

Eski Düzen ve Çağdaşlık arasındaki Osmanlı Belediye Reformları: Yeni bir yorumsal örneğe doğru

340<341

Mevcut yazının amacı, Osmanlı şehir eski düzeninin tarihi kökenleri hakkındaki yeni araştırmalara ve reform modellerinin sirkülasyonu hakkındaki son yansımaları ait bazı farkları denemek ve Osmanlı belediye kuruluşları konusundaki zengin kaynakça hakkındaki tartışmalara katmaktır. Amaç, bu sebeple, kent yönetiminin önceki formlarının mirasının ve reformcu modellerin sirkülasyonunun anlamının her ikisini farklı perspektiften hesaba katan bu yeni perspektif düzeninde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yansın Osmanlı kent reformlarının yorumunu tekrar düşündürmektedir. Ayrıca genel çerçeve karmaşıklık çabasına boyun eğdirilirse, amaç burada bir Osmanlı bağlamında modernlik konusunda bazı diğer tartışmaların önünü kesmektir. Eğer modernlik çoğu kez takdir edildiği gibi farklı bir biçimde geldiyse, modernlik kavramının içeriği ne anlama gelir? Bu, benim ayrıca niçin Osmanlı kent modernliğinin ve sebeplerinin sınırlarını bu yazı ile çalışacağımı gösterir.

Mevcut araştırma, Kuzey Afrika'dan Orta Doğu'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap Eyaletleri'nde alınan çeşitli durum çalışmalarına dayalıdır ama bütün coğrafi alanı kaplayacakmış gibi gözüküyor. Amaç, çoğu kez; İmparatorluğun sınırları konusunda alınan durum çalışmalarını kullanmaktan ziyade, bir bütün olarak; İmparatorluğun faal olması konusunda yaygın olarak kabul edilen iddiaları tartışmaktır. Amaç Osmanlı bürokrasi kıyafetlerinin modernizasyonu sürecini çoğu kez gözeten dıştan

gelen unsuru denemek ve ileriye götürmektir. Kent yönetimi formunun değerlendirilmesi çalışmasından çıkarılacak hisse, sadece ithal edilen bir modernliğin bir görüşünün aşırı önemini tartışmak ve ön reformlu kent yönetiminin boş alanı olarak çoğu kez dolaylı veya açıkça neyin düşünüldüğüne karşı meydan okumaktır. Benim niyetim, Osmanlı kenti eski rejimi (bu terimin kullanımı Batı Avrupa Tarihçiliği bulunan mukayeseli metoda dayalıdır- içeriğin önemi yoktur ama bir kavram olarak kullanımı vardır) olarak adlandırdığım çalışma yoluyla, kendilerinin reformlarının yorumuna bir kaç değişiklik sunmaktır. Ayrıca amaç, reformlar öncesi belediyeleri Osmanlı kent durumuna karşı aslında konu dışı olarak sunan tezi tartışmaktır. Akımda tüccarların ve onların elçiliklerinin ayrıcalıklarına dayalı eski rejim kent yönetiminin bir sistemini şekillendiren kent yönetiminin formları ve bazen kent düzeninde loncaların idari rolü ve kent asilliğinin bazı formları da vardı. Bu formlar önceden mevcut olan kent toplumuna artık konu dışı olarak görülemeyen reformlar için bir temel olarak iş gördüler ve farklı olarak yorumlanmak zorundalar. Ancak, bu iddianın tartışmaları kapatma amacı yoktur. Bunun yerine, bunu metodolojik bir teklif olarak ve yeni unsurları Osmanlı Toplumları ve Modernlik arasındaki ilişki hakkındaki tartışmalara sokma yolu olarak düşünüyorum. Bu ayrıca tartışmayı diğer alanlara doğru döndürme yoludur. Eğer modernlik eski bir rejimin bir reformu olarak geldiyse (önemsiz bir kreasyon olarak değil), onun toplumsal durakları, sömürgeye ait etkisi, milliyetçilikler gibi faktörler ile ilgili bir çok husus soru olarak kalır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, reformlar öncesi şehirlerin yönetildiği biçim, uzun müddet tarihi araştırmanın az keşfedilmiş ilgi alanı olarak kaldı. Genel olarak bu olaya ilgi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yansının reformları süresi ile ve tek yanlı bir Avrupa etkisi olarak uzun süre nitelenen ne ise onunla başlar. Benim anlatmak istediğim, önceden reformları var olan kent yönetiminin reformlarına ve Avrupa etkisine (çünkü bundan önce kentler yönetilirdi) dikkat çekerek ve reformlar zamanında hükümetin modellerini ve etki sirkülasyonunu tartışarak bu geleneksel görüşü yumuşatmaktır. Amaç, yolun kompleks bir görüntüsünü ama bazen de modernliğe doğru başarısız olan yolun görüntüsünü oluşturmaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Eski Kent Rejiminin Yönleri Sistemli ve Teorik Düşünceler

Araştırmamda Eski rejim terimini kullanıyorum. Farklı bir kültür alanında kurulmuş olan bu kavram şaşırtıcı olabilir: aslında bu entelektüel olarak Fransızca, İngilizce veya İtalyanca reddedilmiş bir Avrupa bağlamıyla birleştirilir. Ancak gerçeklerin bu durumu Avrupa Merkezçiliği olarak görülmemelidir: Ben sadece kesin bir kültürel geçmiş yerine, kavramların açık kullanımını tercih etmem. Ayrıca tarihi araştırmanın kültürel çalışmaların sınırlarından daha da ileri gitmesi zorunda olduğunu değerlendiririm. Eski Avrupa rejimi hakkında okuduklarımdan akımda kalanlar, Osmanlı durumunun analizi için faydalı olacağını düşündüğüm kavramlardır.

Eski rejim kavramını kullanışım bir kavramın değiştirilmesi değildir, ama sadece bir aletin, bir kavramın kullanımı da değildir. Herhangi bir paralellik ileri sürmüyorum, sanırım araştırmanın birkaç

safhasında bu aletin kullanımı faydalı olacaktır.

Eski rejim benim için ne anlama gelir: Bireylerin, içinde birkaç faktöre göre oluşturulan daha geniş grupların parçası olduğu sınıfların topluluğunu gösterir, onlardan olmak; öncelikli bir gruba ait olan (mesela aristokrasi gibi genel kurallara uymayan gibi "özel kanun"dan yararlanan bir grup) mesleki bir topluluğa ait olan, genel bir topluluğa ait olan. Bu çeşit toplumda, sosyal mekanizmalar, bu faktörlerle tanımlanır. Ve benim modernliğin ne olduğuna dair fikrim, eski rejim tanımının sonucu olduğudur (modern öncesi terimini sevmiyorum çünkü bu bir anakronizmdir ve belirsiz bir geleceğe aşıfta bulunan bir toplumu tanımlar). Modernlik, şahısların içinde kendilerini tanımladığı bir toplumu gösterir. Bu bence önemli noktadır. Modern bir toplumda, sizin toplum içindeki rolünüz sadece kim olarak doğduğunuza bağlı değildir, hangi toplum an olduğunuz ve hangi mesleki toplumun parçası olduğunuzdur. Özellikle şehir hayatında önemlidir. Eski rejimli bir toplumda, sizin şehir ile ilgili haklarınız bu faktörlere bağlıdır. Modern bir toplumda, sizin kent ile ilgili haklarınız ne olduğunuz ile ilgilidir. Bir birey. Bu, dinin niçin benim araştırmamın kalbi yerinde olmadığıdır: Eski rejimli bir toplumda, biri tabii ki arka planı din olan ahlakın genel kurallarına göre hareket etmelidir, ancak bir kent yönetimi durumunda size bunun dini bir kural olmadığını göstereceğim. Modernliğin bölgedeki fikri geleneğin bu yönünü hesaba katmalıdır. Gelenek dinin kuralı değildir.

Benim eski rejimli kent kuralı ile modernliğe karşı oluşu örneğimin ilk noktası, Mısır'daki Bonaparte deneyimi hakkındadır. Bu askeri hareket tabii ki bir Osmanlı Eyaletini kontrol altına almak için ilk sömürge amaçlı teşebbüs olarak ve parçaları şiddet ve küçümseme olan bir zaptun ahlaken kınanabilir bütün yönlerini içeren bir hareket olarak yorumlanabilir. Ancak yine de çalışmaya bağlı olduğunu düşündüğüm bir yönü vardır. Fransız askerleri ve bilim adamları Mısır'a Bonaparte ile beraber vardıklarında, eski rejim ve idare modernlik arasında bir zıtlık meydana geldi. Çoğu kez şiddet ve zaptun üstün geldiği bir önyargılı zıtlık olmasına rağmen, enteresan soruları aklı getirir. Fransa ve Avrupa, devrim süresinde, diğer insanların eski rejimi ortadan kaldırmalarına yardım etmeyi bir görev kabul etmişlerdi. Biz şuan, onlar için, bütün bağlamın gerçek belirsizliğinin farkındayız. Mısır, modernleşmenin, aristokrasi, ayrıcalıklar, loncalar, gizli toplumlar gibi eski rejimin temelini oluşturanlara karşı bir savaş anlamına geldiği toplum içinde ve yapılarında bir modernleşme sürecinin tamamlanması için ihtiyaç duyulan harici desteği devrimin sağlayabileceği bir ülke idi. Bonaparte'nin hakkını bir şekilde verme niyetim yok. Ben sadece şunun altını çizmek istediğim; On dokuzuncu yüzyılın dönüm noktasında eski rejim hakkında tartışmak, konunun özüydü ve devrimcilerin aklında Avrupa'daki eski rejim ile Ortadoğu'daki arasında az bir fark vardı. Askeri bir hareketin teşviki için bir özur olarak görüneni haklı diye göstermek için gerçekleri bu yönünü kullanma niyetinde değilim. Ancak başka amaçları var. İlki, Arap Dünyası'ndaki kent yönetimi de eski rejim benzer yapılarının çokluğunu tartışmaktır. Çok sıklıkla okuruz ki modern öncesi, bölgede hiçbir kent yönetimi yoktu. Bana göre, bu yanlış ve eski rejim bağlamının kullanımı, onu örneklemede büyük fayda

sağlar.

Avrupa Tarihçiliği, eski rejimli kent yönetimini okumakla büyük aşamalar kaydetmiştir². En önemlisi olarak aklıma İtalya ve Büyük Britanya'da yapılanlar gelir. Tabii ki Fransa'da yapılmış olandan birçok örnek vardır.³ Ancak bir gecede (4 Ağustos 1789) eski rejimin sonundaki klişe çok kuvvetlidir, hatta tartışılmıştır ve yararlı mukayeselere göz yumulmuştur. İtalya ve Büyük Britanya, tartışma için çok fazla enteresan olan birçok durum ortaya koyar. Büyük Britanya'da yönetime ati modernlik asla ortadan kaldırılmayan eski rejim ile beraber gelir. Orta çağa ait suçlamaların Avrupa kapitalist ve politik modernliğin kalbinde günümüzde hala var olduğu Londra şehrinin örneği, bu gerçeği gözler önüne serer. İtalya tüm çeşitliliği ile beraber kent yönetiminin toplumsal biçiminden modern belediyeye geçişin yorumları ve onun tarihsel geleneği açısından ilgi çekicidir. Bu örnekten anladığımız, modernliğin farklı yollardan gelebildiğini ve bu modernliğin bir çoğunun daha çok eski rejimin bir adaptasyonu olduğunu⁴. Osmanlı İmparatorluğu için ise, bu gerçeği hesaba katmak için son zamanlarda bazı ilginç çalışmalar yapılmıştır⁵. Ancak Osmanlı bağlamında eski rejim kavramının tartışması hala noksandır. Eski rejim kent yönetimi, terimini kullanırken neyi kastettiğim budur:

-Yerel seçkinlerin (şehirin tipolojisine bağlı olarak tüccar, burjuva veya aristokrasi) ellerinde bir kent yönetimi

-Loncadan gelen kent gücünün yapıları

-Kent yönetimindeki güçlerin yaygın bir alanı olan tüccar veya asiller meclisinin varlığı

-Mülkiyet veya ticarete dayalı bir kent vergi sisteminin varlığı

-Şehir elitlerinin (şehirin tipolojisine bağlı aristokrat veya tüccar) üyelerine ayrılan birkaç icra görevlerinin varlığı

-Merkezi hükümetin önünde kolektif bir kitle olarak şehrin tanımı

Böyle bir durum, Merkezi Devlet'in olmadığı anlamına gelmez. Valinin (organize) yerel soyluluk ve merkez alan arasındaki ilişkileri düzenlemekte önemli bir rolü vardı. Benim amacım, şimdi bu çerçeveye bağlı Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap Eyaletleri'ndeki kent durumunun nasıl olduğunu göstermektir.

Bir Eski Rejimli Osmanlı Kenti

Bu alanda mevcut iddialarla karşı karşıya gelmek için ilk husus Trablusgarp idi. XVIII yüzyıl ve XIX yüzyıl ortasındaki Osmanlı reformları arasındaki yerel tarihler gibi yerel ve imparatorluk arşivlerini de araştırarak, bu şehrin tüccarlar ve soyular tarafından yönetildiğini ve bir kent eski rejimine uygun düşen prensiplere göre organize olduğunu gösterebildim. Yerel arşivlerde ve Osmanlı arşiv ve tarihlerinde bir şehir meclisinin varlığının ve şehrin başkanının görevinin yankılarını buldum.

1835 yılına kadar Karamanlı Hanedanlığı altında İstanbul'daki merkezi otoriteden ayrı bir akraba özerkliğine sahip olan Kuzey Afrika'da bir Osmanlı kenti olan Trablusgarp, çoğu tüccar olan soylular tarafından yönetildi. Bunlar, çok prestijli loncalar, tüccarlar ve toprak sahipleri üyeleriydi. Şehir meclisinde -beldeler meclisi-

kendi temsilcisini de kentin şefi -beldeler şeyhi- yapmak istediler. Şeyhin ve meclisin, geniş çapta, inşaat, kamu düzeni, gıda tedariki, pazar kontrolü, lonca incelenmesi, yerel mahkemenin düşük dereceleri, kent vergileri, Osmanlı Hükümeti ile ilişki gibi; kent hayatını ele alan bir otoritesi vardı. 1835 yılında direk Osmanlı İdaresi'ne dönüş bu durumu değiştirmede. Bu, bana eski kent rejiminin tipik bir kurumu olarak görüldü. 1795 yılından itibaren XIX. yüzyılın ikinci yarısının Osmanlı Belediye Reformları'na kadar, meclisin ve kentte görevli olanların faaliyeti ile bileşimini takip edebildim. Bu süreçte görev yapan şehir başkanlarının tümünün isimleri bende vardı ve toplantılar, adaylıklar, anlaşmazlıklar gibi kurumların işlevleri hakkında bir çok ayrıntı elde ettim. Kentin eski rejim kurumu, tamamen Osmanlı Sistemine aitti. Soylular Vali ile direk temasta idi ve resmi kutlamalar esnasında sembolik bir bütünlük olarak şehri temsil eden kentin başkanı, 1835 öncesi hanedan çıkana, sonrası ise imparatorluk çıkana bulunuyordu. Bana göre, daha çok kent yöneticisi olarak görünen Kadı, sadece kent içinde hukuki yetkiye sahipti, sadece anlaşmazlıkları çözmek için müdahale ederdi. Osmanlı Kenti, eski rejiminin gerçek özü olan tüccar ve loncalar topluluğunun ellerinde bulunur. Trablusgarp için bu gerçeği bulduktan sonra, mesele şuydu: bu şehir bir istisna mıydı yoksa daha geniş bir gerçeğin yansıması mı idi?

Bunun ardından bir takım meslektaşın yardımıyla diğer şehirleri inceledim⁷. Aslında Kuzey Afrika'dan Orta Doğu'ya, şehirlerin büyük çoğunluğunda yerel elitlerin elinde bulunan kent yönetiminin bu tür kuruluşları vardı.

Başkent Cezayir'de, İstanbul'da ve Ghadame'de de Trablusgarp'taki inşaat, pazar, lonca, cadde asayışı, buğday tedariki sağlayanlar gibi aynı türden güç sahibi soyluların meclisinin başkanı bir beldeler şeyhi vardı. Bu dört şehirde, tüccarlar soyluluğa hakimdi ve şehir kolektif bir unsur olarak bu ortamın oluşturmaya, loncalar da bu durumun dayanağıydı. Diğer şehirlerde, hemen hemen Orta Doğu'da (nakib-ül eşref (Kudüs, Trablusgarp, Trablusşam, Şam) gibi kent yönetiminin idari görevleri farklı biçimleri vardı. Bu şehirlerde, kent yönetiminin daha çok bir aristokrat elinde olduğu görünür. Ancak tüccarların haric ve aristokratların ticari faaliyetler içinde bulunmadığı anlamına gelmez. Mısır için köylerde ve küçük kasabalarda (belde şeyhi) belediye başkanları vardı. Kahire'de açıkça olmayışının, bu şehirde araştırmanın daha az olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını veya bu şehirdeki kurumu bastırabilecek güçte bir reformun mevcut olup olmadığını henüz değerlendiremedim. Ancak emin olunan Iskenderiye'nin benim yerel elitlerin elinde bulunan kuvvetli kent kurumlarının varlığı ile tanımladığım çerçeveye harika şekilde uyduğudur. Yunanistan'dan Balkanlar'a Gayrı Müslimler dahil tüm Osmanlı şehirlerinde ise Yunanistan'dan Balkanlar'a Tüccarların ve Loncaların elinde bulunan yerel kent yönetiminde bu gibi kurumların izlerini görebiliyoruz⁸. Daha güneyde, Sana'da şehrin bir şeyhi vardı. Sorumlulukları sadece sembolik değildi. Bunlar kent toplumu için gerçek bir eski rejim benzeri yapıyı temsil ediyorlardı. Ve eski rejim bağlamının sunduğuyla harika biçimde örtüşen yetkileri vardı: Cadde düzeni, merkezi gücün önünde kentin sembolik temsili, pazar kontrolü, ticaretin düzenlenmesi. Genel olarak eski rejim kent kurumları da vakıf kontrol sistemi altında kente ait genel mallardan, şehir

duvarlarından, genel müştemilatın (fırınlr, çeşmeler, kamu binaları...) sorumlu idiler. Mesela zengin bir kadın tarafından vakıfta şehir idaresine verilmişti.

Tabii ki, birçok soru bulunuyor ve bunlardan çekinme niyetinde değilim. Benim söylediğim durum, bir Osmanlı eski kent rejiminin bütün soruları yok etmediğidir. Birçoğu merkezi otorite ile ilişkinin meselesi olarak kalır. Belediye yönetimi Osmanlı valisinin genel anlayış tarzında idi. Ancak onunla bir anlaşmazlık varsa, İstanbul'a direk bir başvuru mümkündü. Şikayet ve dilekçelerin yerel asiller tarafından şikayet ve dilekçelerin alınması ile ilgili XVII yüzyıldan itibaren görevde olan bir büroanın merkezi arşiv izlerine rastladım. Benim yorumum şudur, yerel asiller, tek kişi olarak yazmadılar ayrıca kendilerinin temsil etmiş oldukları şehir adına veya en azından şehirdeki kitle namına da yazdılar. Bu benim İstanbul'daki araştırmamdır.

Gizli topluluklar ile olan ilişkiler bir başka meseledir. Gizlilik sorunu ile birleştirilen Osmanlı kent eski rejiminin, mesela belediye meclisi Müslümanlardan oluşuyordu. Diğer dinlerden olanların paralel bir temsili vardı. Mesela Yahudiler için... Bireyler eşit değildir, ne din ile ne doğumla. Ancak temsil edilmenin paralel sistemleri vardı. Bu durum eski rejimin kendinden çok modernliğe doğru geçişi, bu bulunuştan meydana gelen kavramı sorgular. Eski rejimde, birey kendisi için tanımlanmaz, ait olduğu toplum adına tanımlanır (mesleki veya dini). Müslüman unsurun hakim olmadığı şehirler için (mesela Rodos), toplumsal kurumların (Hıristiyan veya Yahudi) toplumsal idareyi, kentsel idareye kattığı görünür. Yine, eski rejim entelektüel bağlamda bu bir problem değildir. Ve yine kent yönetiminin, dini prensipler üzerine dayalı olduğu anlamına gelmez, bu durum, bireyin toplumsal tanımını bir araya getirmiştir. Ve Müslümanlar için asillerin kuralı tabii ki bir dini kural şeklinde değildi. Bunlar, eski bir rejimde olduğu gibi dini vaziyete dayalı şehir ahlakı olan Hisbe (bir çeşit zabita, ahlak zabıtası, çarşı zabıtası gibi) prensipleri ile yönetildiler.

Ancak benim buradaki tesbitim, güçlerinin soyluluk ünvanlarından, toprak sahipliğinden, lonca ve ticarettten geldiği yerel bir makamında Kuzey Batı Afrika ve Orta Doğu'daki kent yönetiminin eski bir rejim biçiminin varlığını değerlendirmek değildir.

Çünkü mesele modernliğe geçiş hakkındadır ve bu konuda bir çok problem ortaya çıkmaktadır. Biz ister bölgenin tamamında kent yönetiminin hiçbir kurumu yok diye düşünelim ya da bu gibi kurumların var olduğundan emin olalım, kent ve idari modernliğin görünüşü tamamen farklıdır. Eger hiçbir şey yoksa, veya genel olarak söylendiği gibi tamamı valinin elindeyse, modernlik sadece bir ithal tutum olabilir. Ancak daha önceden karmaşık biçimler vardıysa, modernlik, muhtemelen harici reformların sonucunun ve mevcut bir gerçeğin tekrar yorumlanmasının bir karışımı olabilecekti. Madem ki biz bölgedeki kent yönetiminin eski rejim benzeri biçimlerinin varlığını sıkıca oluşturduk, o halde mesele, belediye teriminin kullanımıyla özetlenebilecek genel yönetim modernliğine geçişin (veya bazen başarısız olmuş geçiş) bir yorumunu nasıl deneyebileceğimiz ve sunabileceğimizdir.

Osmanlı Kent Reformlarının Tarihinde Yeni Bir Yorumsal Örneğe Doğru

Reform Modellerin Sirkülasyonu Hakkında Birkaç Düşünce

Osmanlı reformları çalışmasının bana göre kent yönetimi için eski rejim maddesinin mevcudiyetiyle ortaya çıkan süreklilik/ reform çerçevesi ve reformcu modellerin sirkülasyonunun analizinin yeni çerçevelerine sokulması gereklidir. Ancak muhtemel sirkülasyonlar ve etkilerden önce, ilk olarak Avrupa'ya konsantre olalım. Ben dolaylı kültür modellerinden ziyade açık kıyaslamalara sahip olmayı tercih ederim. Avrupa'da belediye ve eyalet modernizasyonu 1790 yılında (hatta eski rejimin daha sonra geri gelmek için uğraştığını biliyoruz) bir gün içinde devrim yasasıyla geldiği Fransa örneğini ayrı tutarsak, uzun süren bir süreci olmuştur. Büyük Britanya'da gösterilmektedir ki ortaçağ kökenli ve loncalar sistemine bağlı toplumsal bir yetkiden modern belediyeye geçiş çok uzun süre sürmüştü. Ancak araştırmacılar politik modernliğin (demokrasinin liberal biçimli) ülkede ortaya çıktığı bu süreçte olduğu değerlendirmesini yapmışlardır. İtalya, belediyeye ait modernliğin çok uzun süre ile geldiği kent yönetiminin eski rejimli belediye biçimlerinin büyük geleneği ile Avrupa'nın kalbinde bulunan bir ülkenin örneğini akla getirir. Eski rejim, 1848 yılına kadar sürer ve daha sonra yanmadanın bir çok kısmında, ve hatta belediyeler hakkındaki 1865 yılına ait modern yasalı olsa bile, seçmenlerin mülkiyet niteliğinin, eski rejim işlevini korumak için bir yol sağladığını, politik ve sosyal ağların XIX yüzyıla doğru geç kaldığını göstermiştir. Avrupa tarihi konusunda bir uzman değilim. Arap veya Osmanlı dünyasının tarihi ile ilgilenen araştırmacıları, Avrupa'da bile kent idare modernliğinin çok uzun süren bir yolla geldiğini ve önceki eski rejimden alınmış bazı belirsizlikleri de getirdiğini hatırlamaya davet etmek istiyorum. Eski rejimin sürdürülmesi konusunda Arno Mayer'in çalışmalarını hatırlatayım. Bu yazar Avrupa'da eski rejimden miras kalan sosyal yapıların XX yüzyıla kadar nasıl bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Arap veya Osmanlı dünyasının modernliğinin derecesini değerlendirirken, tabii ki elie aldığımız toplumlar hakkında bir çok bilgiyi aramalıyız ama ayrıca Avrupa'nın statik görüntüsü ile de üstü kapalı kıyaslamalardan kaçınmalıyız. Eger modernliğin ne olduğunu, nasıl geldiğini, ne zaman geldiğini veya niçin geldiğini tartışmak zorundaysak, metodolojik prensiplere dayalı açık kıyaslamalar yapmak daha iyidir. Bu "ithal" aletin çalışmasının farklılıklarıyla beraber "ihraç" durumunu niçin entegre etmek zorunda olduğudur. Ama ayrıca tarihçilik üzerine son gelişmeler, kent yönetimindeki modellerin sirkülasyonu üzerine olan fikirleri gözden geçirmeye davet etmektedir. Fransa, İtalya, büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, belediyeye ait reformcu modellerin sirkülasyonu yon on yılda yenilenen bir ilginin amacı olmuştur. 9. Bu çalışmalar sadece ithal/ ihraç paradigması ardında daha kompleks dolaşım modelinin şekillendirilmesinde yer alırlar. Osmanlı Belediye reformlarını incelerken kendimi bu yönde niçin bulduğumumu gösterir. Daha açıkçası, Osmanlı şehirleri ve idari açıdan belediyenin modernliği arasındaki ilişkilerdeki bazı yeni yorum yollarını sunmak için modellerin sirkülasyonunda yeni teoriler ve eski kent rejimi konusunda yeni deliller kullanmak isterim.

Tanzimat Kent tarihçiliği

Genel olarak kabul edilmiştir ki Osmanlı imparatorluğundaki belediyeye ait reformlar, 1830'lu yıllarda belli bir Avrupa etkisiyle başlayan bütün yönetimi ve toplumu etkileyen geniş reform hareketi olan Tanzimat'ın bağlamında gelmektedir. Tabii ki bu değerlendirmeye itiraz edecek değilim. Geniş çapta görülmüştür ki bir çok alanlarda reformlar aslında ister teknolojik olsun ister idari bir ithal boyutunu içine alır. Uzmanlar ayrıca her iki biçimde de bulunmuşlar ve bir Avrupalılaşma çabası olarak Tanzimat'ın görüntüsü tamamen reddedilemez. Askeri olarak gerçek olanın da kent işleri için de doğru olduğudur: Avrupalı uzmanlık Osmanlı kent yönetimini geliştirmek için kullanıldı. Ancak ben, Osmanlı imparatorluğundaki belediye reformlarının çalışmasını bu bölgenin kent tarihiyle değiştirmek ve ithalat hakkında bazı mevcut fikirleri denemek ve farkını ortaya koymak için kent yönetiminin önceki biçimleri ile mümkün bağı incelemek isterim. Benim tartıştığım ithalatın boyutunun olmadığı değildir, onun bir çöl alanına bir ithalat olmadığıdır. Her Osmanlı şehrinde eski rejim kent sistemi vardı. Reformlar reformdu, yerel toplumlara yabancı bir şeyin ortaya konması değildi.

Belediye reformları Osmanlı imparatorluğu içinde 1850'li yıllardan 1870'li yıllara kadar meydana geldi. Tabii ki gerçeğin bir derecesiyle uyuşan genel görüş şudur, resmi olarak modern belediyeleri ortaya çıkaran 1877 yasası ile sonuçlanan önce İstanbul'da yapılan reformlar ardından bir dizi pilot şehirde ve sonra bütün imparatorlukta yapıldı. Bu hikaye, oldukça iyi bilinir ve Ergin'den Ortaylı'ya bir çok büyük Türk tarihçileri tarafından yazılmıştır. Ama ben araştırmacıları modernleşmenin bu sürecinin yorumu hakkında düşünmeye davet ederim. Bizim kent reformları bilgimiz geniş çapta Ergin ve İlber Ortaylı gibi tarihçiler tarafından yapılan muazzam belgeli ve yorumsal çalışmalardan gelir. 10. Şimdi bu alanı Tarihçilik tarafından kapsandığı gibi düşünebiliriz. Önermek istediğim reformların kökü konusunda yorumsal bir tartışmadır. İçinde klasik Türk tarihçiliği olan reformlar İstanbul'da yapılan bir modelin bütün imparatorluğa bir Avrupa etkili olarak uygulanması olarak görünür. Ve Osmanlı idari tarihinin belediye reformlarının yerine getirilmesi vasıtasıyla Osmanlı kent yönetiminin tutarlılığını denemek ve güçlendirmek için Avrupa'da ne olduğunu araştıran İstanbul'daki uzmanların gerçeğini teyit eder. 1850'de ne olduğunu hatırlayayım. Avrupa'nın bizzat kendisi modernliğin bir adası durumunda değildi ve kent eski rejim modeli (kendisi yere göre çok ters) kurumsal ve sosyal olarak hala çok kuvvetliydi. 1848 sonrası Avrupa birçok yerel konumlarda eski rejime bir dönüşü görür. Belediye yönetim görüntüsü de bu zamanda Avrupa'da çok da modern değildi, belediyelerin zayıflığı, teknik servislerin yokluğu, mali problemler. Ancak belediye modernliğine doğru bir eğilim vardı ve aslında Osmanlı reformcularını bu etkilemiş olmalıydı. Genel olarak yabancı kaynakların araştırılması üzerine dayalı olan Fransız tarihçiliği de çoğu kez ithale dayanmıştır. Bu eseri okumak, reform öncesi (bizzat kendilerinin belirsiz bir Avrupa modeli tarafından ilham olunması) şehirlerin yönetilmediği izlenimini verir.

Modelin ithali ve konumu arasındaki kompleks bir izi Osmanlı gerçeğine doğru takip eden reformların Osmanlı imparatorluğundaki belediye reformlarının yeni bir şeyi oluşturmayacağı gerçeği üzerine

vurgulamak olduğu ama kent idaresinin yerel görünüş köklerinin temelinde XVII yüzyıldan beri bir Osmanlı bağlamında detaylandırılmış olduğu eski bir rejim sisteminin reformu gerçeğine bana göre biz sahibiz. 11. Benim yorumum şudur, Osmanlı şehirlerinde eski rejim bir kent yönetimi vardı ve reformcular onu yeni yönetim düzeninin yerine getirilmesi için bir temel olarak kullanırlardı. Ayrıca, farklı olmamalıydı: imparatorlukta kent reformları Avrupa emperyalizminin zamanında yerel elitlerin sadakatinden emin olma çabasının bir parçasıydı. Yeni sistem, kendi tarihi ayrıcalıklarını reddedebilmişti. Osmanlı belediyeleri, yerel asiller ile merkezi yöneticiler arasında bir uzlaşmanın sonucudur. Yerel elitlerin emperyalist hamilerinin ağına yakalandıkları yerde reformlar başarılı olmadı 12.

Benim yorumum Türk tarihçiliğinin iki yönü arasındaki bağları güçlendirmek için bir davettir. Bana göre, XVIII ve erken XIX yüzyıl çalışmaları Tanzimat tarihçiliğine daha kuvvetli bağlanmış olmalı. Şimdi bu işten kazanacağımız kesinlikle reform öncesi ve sonrası olarak okunamayan arasındaki muhtemel bağın yorumudur. Daha fazla boyut içerebilecek ve sürekliliklerin bir yorumuna imkan verecek daha karmaşık bir paradigma kurulmalıdır (duraklar gibi ama farklı bir perspektifli). Mesela büyük tarihçi Ahmet Akgündüz'ün çalışması, tekliflerin büyük bir değişikliğini sağlar ve kent eski rejimi ve modernliği arasındaki geçişin yorumunda ileri gitmek için bir davettir 13. Loncalar üzerine araştırma da modernliğe doğru geçiş ile bağlantılı olarak yorumlanmalıdır, çünkü loncalar eski rejim kent sisteminin kalbindeydiler. 14. Mesela Onur Yıldırım veya Dilaver Cebeci tarafından yapılan çalışmalar, bir dizi teklif sağlar 15. Bir başka deyişle, reform paradigma tekliflerine karmaşıklığın yenilenmiş bir boyutu modernliğin tarihçileri ve eski rejim tarihçileri arasında yakın bir bağdır. Ancak yenileme de Osmanlı toplumlarının ilişkisinin çalışmasının bir çok alanını modernliğe meydan okumasıdır.

344<345

Bir kent eski rejim sisteminin mevcudiyetinin yeni rejimin yorumunda değiştirdiği

Bir kez daha eski rejim ve belediye arasında bir devamlılığın delilini bulduğum Trablusgarp'tadır. Bu bir durum değildir Bu Kuzey Afrika şehri, Avrupalı sömürge işgaline diğerlerinden daha fazla dayandı (Modernlik öncesi alınan Cezayir gündemde idi ve Tunus için 1860 yılında çok geçti). Trablusgarp da Afrika'daki son batı eyaletini korumak için Osmanlılar için önemli bir konumu temsil ediyordu. Belediye sisteminin uygulanmasının niçin bu kadar önemli olması bundandır. Bu, 1850 ve 1870 yılları arasında farklı safhalarda İstanbul'daki yeni yönetim düzeninin işlenmesine ve benim fikrime göre de yerel soylularla görüşme ve arabuluculuk safhalarına benzer şekilde meydana geldi. Kent yönetimi şehir meclisi aracılığıyla ve şehrin başkanının göreviyle, soyluların elinde olduğundan dolayı. Cezayirli Ali Rıza Paşa (bizzat kendisi İstanbul'da Cezayirli sürgün bir Osmanlı kent soylusunun oğlu) gibi Osmanlı valileri sadece reformların uygulanmasını değil ayrıca reformların içeriğini de gördüler. Belediyecilik sadece harici bir modelin ithalinin sonucu değildi: daha çok eski rejimi kapsayan yerel soylularla uzun bir görüşme (tartışma safhalarıyla) sonucudur.

Bu sebeple Trablusgarp'ta modern belediyeciliğin oluşturulması yerel kent lönetiminin yokluğu bağlamında gelen bir reform değildir. Böyle bir sürecin genel belirsizlikleri ile beraber eskiden yeni rejime bir geçiştir. Beldeler şeyhi, belediye başkanı (belediye reisi) olur. Belde topluluğu, belediye meclisi olur. Yetkiler meclisin bileşimi gibi aynı kalır. Aynı soylu aileler, aynı sosyal ağlar. Meclisin (belde şeyhinin kahvesi, kasabaya vakıf tarafından verilen bir kahvehane) toplanmak için kullandığı yer, belediye binası olur 16. Bu, hiç reform yok demek değildir. Kudüs'ten Halep'e, Şam'dan Beyrut'a, kent eski rejimi biçimleri vardı, ve genel olarak modern belediye düzeninin şekillenmesinde büyük bir etkiye sahiplerdir. Tetsuya Sahara tarafından yapılan Osmanlı Balkanları konusundaki araştırmalar, benzeri yöntemleri gösterir. 18. Bir çok bölgede, sömürge etkisi bir çok belirsizliği gösterir ve yerel yönetimin meselesi buna bağlı olarak anlaşılmalıdır. İlginç olan bazı durumlarda Avrupalı yerel elitler üzerindeki kendi patronluk sistemini sürdürmek için modernliğe karşı eski rejimi savunurlar.

Ama Osmanlının kaldığı yerde belediye modernliğinin böyle bir metoduna şahit oluruz: eski rejim tanınmışlığından belediye modern tanınmışlığına geçişin yerel/ merkezi görüşmesi. Belediye ününün tanımındaki mülkiyetin önemi önceki ünlülere yeni sistem içinde bir konum bahşetmeye yardımcı olur.

Tabii ki bir çok soru ortaya çıkıyor. Benim amacım burada reform çalışmasını ve modernliğin değerlendirmesini tarihi süreklilik bağlamında değiştirmektir. Bu, sürekliliğin genel bir ayrıntılı paradigma olabileceği anlamına gelmez. Eğer reformlar, reformsa ve oluşum değilse, gerilimleri, tartışmaları, belirsizlikleri ve başarısızlıkları hariç tutmaz. Yorumlama için farklı bir çerçeve sunar. Amacım, yeni rejime doğru geçiş bağlamında kent hayat alanında muhtemel bir Osmanlı modernliğinin kavramını tartışmaktır.

Bu birkaç önemli iddiaya dayanır, birincisi eski bir rejim ardı. Kent yönetiminin bir geleneği vardı. Osmanlı valileri ile ilişkide kent hayatını kontrol eden oysal bir ağı vardı. Kent kurumları vardı. Ve, tüccarlarla loncalar genel olarak bu sistemin merkezinde idi. Bu yüzden yeni rejim sadece yabancı fikirlerin ithali ve İstanbul'da az veya çok yaygın olan tekrar yapılan değerlendirmelerin uygulamaları olamaz. İkinci nokta, yabancı etkisi önemli bir unsurdur. Ama ne hakkında konuştuğumuzdan emin olalım. Çünkü Avrupa'nın kendisi 1850'li yıllarda belediye modernliğinin bir parçası olarak görünmezdi. Evet, eğer modernliğin 1790'daki devrimci Fransa'nın yasası olduğunu kabul edersek, Osmanlı imparatorluğu sadece 1850'li yıllarda belediyeleri oluşturmada geç kalmıştı (1870'de değil, çünkü benim araştırmam bunu göstermeye katkıda bulunmuştu). Ama İtalya'nın kendisinin (kent uygarlığında en prestijli ülke) 1865 yılında belediye yasasına sahip olduğunu düşünürsek, ve bu tarihten önce farklı biçimlerde eski rejimin bir çok şehirde hüküm sürdüğünü düşünürsek, bunun çok da geç olmadığını görürüz.

Görüntünün düzenini tartışmaktan ziyade önemli olan reformların içeriğini ve bağlamını incelemektir. Yere göre farklı yorumlara sahip olabiliriz. Ancak, toprak sahipliği ile vergilendirmeye bağlı bir sistem içinde genel hareket belli başlı ailelere veya loncalara ait

olan kent ünlüleri için bir nitelemekten nicelikli olarak sayılabilen gelire dayalı bir nitelemeye geçiştir. Aileler aynı olabilir ama bağlı oldukları ünlülük farklı yönden gelir. Bu idari modernliktir. Hesap, istatistik, seçmenlerin sabit listeleri. Bu, sosyal ortamın farklı olduğu anlamına gelmez. Modernlik farklı bir tanıma bel bağlar.

İncelediğim birkaç şehirde, modernlik ve sömürü birbirine bağlıdır. 1850 öncesi şehir Osmanlılar tarafından kaybedilince, modernlik veya yeni rejim bir sömürgeci kural altında gelebilir veya gelemeyebilir. Bu çok ilginç bir başka tartışmadır. Eğer Cezayir'den Kahire'ye ve Tunus'a veya Beyrut'a, incelemek ve tartışmak için bileşimlerin bütün takımına sahibiz. Bu, Arap dünyasında modernliği tartışmak için çok ilginç bir başka yoldur. İncelemek istediğim tarihin bir kısmıdır.

Sonuç: Osmanlı kent modernliği ve sınırları hakkında sorular

İslam ve modernlik arasındaki ilişkinin kavramsallık çerçevesinde, yeni bir teorik teklif sunmak isterim.

İlki geleneksel hakkındadır. Sadece geleneğin dini tanımına sahip olamam. Tabii ki Kurân'ın iyi davranış ve iyi yönetim prensibi, Hisba, kente eski rejiminde merkezdir. Her yönetici ona göre davranmak zorundadır. Ancak bizim dini bir kural ile ilgilendiğimiz biçimde demek değildir. fikrim Arap ve Osmanlı dünyasındaki eski rejim kent yapılarının laik bir geleneğe derin şekilde, lonca olarak bulabileceğimiz temele göre, kök saldıdır. Bu sebeple, Modernlik ve İslam hakkındaki tartışmalarımızda, benim birinci noktam, modernliğin İslam'a alternatif olmadığıdır, eski rejime alternatiftir. İslam eski rejim içindeydi ama eski rejim değildi.

Eski rejim bir Kurân hareketinin bir uygulaması değildi. Bir yönetici her birey gibi iyi bir Müslüman gibi hareket etmek zorunda olmasına rağmen, mesela tüccar gibi toplumun belirli kategorisine ait olması yüzünden bir yönetici idi. Geleneği ve dini, eski rejimi ve dini kuralı birbirine karıştırmamak için mevcut tartışmalarda bu konu önemlidir. Geçmiş eski rejimdir. Bu eski rejimde denin modernlikteki olandan farklı özel bir konumu vardı. Bu yüzden merkezde olan bireyin tanımının çalışmasıdır: toplumdaki rolü, inanışları. Eski rejim konumunda, kente ait haklar paradan başka bir çok şeye bağlıydı.

İkinci nokta tabii ki modernlik hakkındadır. Eğer gelenek kompleks olmak zorundaysa, modernlik de öyle olmalı. Kent yönetiminin yapılarının evrimi gösterir ki modernlik birey rolünün değiştiği tanımında toplumun farklı bir çeşidine geçiştir. Bu yüzden modernlik, daha önce bulunana bağlıdır ve bir kırılmayı işaret eder. Ancak modernlik Osmanlı imparatorluğunda mesela sömürgecilik gibi yeni faktörlerle de etkilenir. Ama ben bazı toplumlarda modernliğe geçişteki başarısızlığın tüm sorumluluğu tamamen sömürgecilığe vermek istemem. Onun, "yerliler" için eski rejim idaresini korumak ve yeni gelenlere modern yapılar vermek gibi bir sorumluluğu vardır. Ayrıca bu gerçeğin çok sayıda başka yönleri de vardır.

Ancak Osmanlı modernliğinin bizzat kendisi çok önemli birkaç meselelerin önünü kesmede başarılı olmadı, mesela

-Mesleki toplulukların rolü: Osmanlı eski rejimi bu durumda bir denge bulduğundan dolayı modern belediye konseyleri her zaman modern bir çözüm getiremedi ve çoğu kez Osmanlılar modernliğin kendisinin inkarı olan eski biçimlerin modernlik içinde yaşamasını kabul etmek zorunda kaldı. Bireyin tanımındaki bir çok kördüğüm, gelecek onlu yıllarda milliyetçilik(ler) konusundaki bir çok tartışma da Osmanlı modernliğinin belirsizliğinden kaynaklanır.

-Yerel otonomlar ile ilişkideki merkezi devletin rolü
-Hükümet vazifeleri ve ekonomik işler arasındaki yeterliliğin bölünmüshe

Burada bizim toplumumuzda, Avrupa ve imparatorluk arasındaki ilişki veya Osmanlı miras ve milliyetçilik ve Modernlik ve İslam hakkında devam eden tartışmalara katılma amacıyla ileri sürmek istediğim birkaç nokta var.

Dipnotlar

- 1- Dr. Nora Lafi, Berlin'de Modern Doğu merkezinde Osmanlı Kent Araştırmalarında bir araştırmacıdır. Ve ayrıca Berlin'de Wissenschaftskolleg'de Orta Doğu'daki kozmopolitlik konusunda bir araştırma programını Pr. Ulrike Freitag ile yapmaktadır. Bu araştırma Deutsche Forschung Gemeinschaft (DFG)'den alınan finansla mümkün hale geldi.
- 2- En faydalı çalışma: Berengo (Karino), L'Europa dele città. Il volto della società urbana europea tra Medioevo e età moderna, Turin, Einaudi, 1999, 1040 p.
- 3- Fransa için bakınız mesela Bely (Lucien), Dictionnaire de l'Ancien Regime, Paris, Puf, 1996. Eski rejim kent yönetiminin kökleri: Bove (Boris), Dominer la ville. Prevots des marchands et echevins parisiens de 1260 a 1350, Paris, CTHS, 2004, 720 p.
- 4- Bakınız mesela Cerutti (Simona), Giustizia sommaria. Pratiche e ideali di giustizia in und società di Ancien Regime (Torino XVIII secolo), Rome Feltrinelli: 2003, 228 p.
- 5- Mesela Salzman (Ariel), Tocqueville in the Ottoman Empire. Rival Paths to the Modern State Leyde Boston Brill 2004.
- 6- Lafi (Nora), Une ville du Maghreb entre Ancien regime et reformes ottomanes: Genese des institutions municipales a Tripoli de Barbarie (1795-1911) Paris L'Harmattan Collection Villes 2002 305 p. Ayrıca bakınız: Lafi (Nora) "Ville arabe et moderne administrative municipale", Histoire urbaine no 3 2001 p 149-167
- 7- Bu çalışmanın ortak parçası için bakınız: Lafi (Nora) (Ed), Municipalites mediterraneennes. Les reformes urbaines ottomanes au miroir d'une histoire comparee (Moyen- Orient, Maghreb, Europe meridionale), Berlin Klaus Schwarz 2005 373 p.
- 8- Mayer (Arno) The persistence of the old-regime. Europe to the Great War, Hew York, Pantheon. 1981 368 p.
- 9- Bakınız mesela Rodgers (Daniel) Atlantic Crossings. Social Politics in a Progressive

- Age, Cambridge Mass, Harvard University Pres. 1998, 634 p, Topalov (Christian) (ed), Laboratoires du nouveau siecle. La nebuluse reformatrice et ses réseaux en France (1880-1914), Paris Ehes, 1999 574 p. Saunier (Pierre- Yves) (ed), Contemporary European History, Special Issue- Municipal Connections. Co-operation, Links and Transfers among European Cities in the Twentieth Century, Cambridge Cambridge University Pres XI, 4, 2002, 167 p.; Dogliani (Patrizia) and Gaspari (Oscar) (eds), L'Europa dei comuni. Origini e sviluppo del movimento comunale dalla fine dell'Ottocento al secondo dopoguerra, Rome, Donzelli 2003 306 p. Ewen (Shane) Saunier (Pierre-Yves) (eds) The other Global City, Palgrave Istanbul forthcoming 2007
- 10- Bakınız mesela: Ergin (Osman Nuri), Mecelle-i Umur-ı Belediye, İstanbul, 1995 cilt 81 başla 1914-1922), Ergin (Osman Nuri) Beledi bilgiler İstanbul Hamit Bey Matbaası 1932, Ergin (Osman Nuri) Türkiye'de Şehirliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936 p 167-171, Ergin (Osman Nuri) Türk Belediyecilik ve Şehirliğin Tarihi üzerine seçmeler İstanbul 1987 Ortaylı (İlber) Tanzimattan sonra mahalli idareler, Ankara Türkiye ve Ortadoğu Anıme İdaresi Enstitüsü Yayınları 1975 (reed as Tanzimat devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Ankara Türk Tarih Kurumu 2000), Ortaylı (İlber) Tanzimattan Cumhuriyete yerel yönetim geleneği İstanbul 1985, Ortaylı (İlber) İstanbul'dan sayfalar İstanbul 1986, Ortaylı (İlber) Tanzimattan sonra mahalli idaresi (1840-1878), Ankara 1974, 166. Ayrıca bakınız Çadırı (Musa) Tanzimat Döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapıları Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi 1991, 323 p.
 - 11- Ortaçağa ait köhler üzerine, bakınız mesela: Cohen (Claude), Mouvements populaires et autonomisme urban dans l'Asie musulmane du Moyen Age Leiden Brill, 1959 265 p.
 - 12- Bakınız mesela: Akgündüz (Ahmet) Osmanlı Devletinde Belediye teşkilatı ve belediye kanunları, İstanbul Osmanlı Araştırmaları Vakfı 2005, 623 p, Akgündüz (Ahmet) Osmanlı Kanunnameleri ve hukuki tahlilleri İstanbul Fey Vakfı 1990- 1993, 7. cilt, ayrıca bakınız Ergene (Özer) "Osmanlı şehirlerindeki yönetim kurumlarının niteliği üzerine bazı düşünceler", VIII Türk Tarih Kongresi II. Cilt Ankara 1981 sayfa 1165-1274.
 - 14- Osmanlı imparatorluğunda loncalar üzerine bakınız Faroqhi (Suraiya) ve Degülhem (Randi) (eds) Crafts craftsmen of the Middle East: fashioning the individual in the Muslim Mediterranean Londra New York tavis 2005, 380 p, ayrıca bakınız: Faroqhi (Suraiya) Towns and townsmen of Otoman Anatolia, trade crafts and food production in an urban setting. 1520-1650, Cambridge CLP 1984 425 sayfa.
 - 15- Mesela Yıldırım (Oruç) "Osmanlı esnafında uyum ve dönüşüm: 1650-1826. Toplum ve Bilim, 83, 1999- 2000 sayfa 146-177. Cebeci (Dilaver) Osmanlı devletinde ihtisab ağılığı. Türk Dünyası araştırmaları 1987 p 171-220. Ayrıca bakınız: Baer (Gabriel) The administrative economic and social functions of Turkish guilds", International Journal of Middle East Studies, 1970 s. 28-50 ve Kütükoğlu (Mübahat) Osmanlı Esnafında oto-kontrol müessesesi", Ahilik ve Esnaf, Konferanslar ve Seminer Metinler Tartışmalar İstanbul Yayıncılık matbaası 1986 s 55-123.
 - 16- Eski Osmanlı Arap şehirlerinde kahvehanelerin şehir etkisi üzerine, the Belediye system of the Tanzimat period and Municipal Laws in Meiji Japan" Esenbel (S) ve Çiharu (I) (Eds) The rising sun and the Turkish Crescent İstanbul Bogaziçi University Pres 2003, 241- 265 s.